

10. Selyans'ki byudzhety Ukrainy (Monohrafichne obsliduvannya selyans'kykh byudzhetiv za 1926–27 hospodarchyy rik) // Statystyka Ukrainy. — # 200. — Kharkiv, 1931. — 272 s.
11. Statystyka Ukrainy. Selyans'ki byudzhety Ukrainy (monohrafichne obsliduvannya selyans'kykh byudzhetiv za 1924–25 hospodarchyy rik). — Kharkiv : [Tsent. stat. upr. USSR], uryad. druk imeni Frunze, 1927. — # 115–193 s.
12. Statystyka Ukrainy. Ser. 10: Statystyka pratsi / Tsentral'ne statystychnе upravlinnya URSR. — Kharkiv : Kharkivs'ke oblasne upravlinnya statystyky, 1925. — 527 s.
13. Statystychna khronika / Viddil statystyky promyslovosti TsSU. — Kharkiv, 1927. — # 1 (6). — 43 s.
14. Sushko O. Nepmany: sotsial'no-istorychnyy typ pryvatnykh pidpryyemstv v USSR (1921–1929) / Sushko O. — K. : NPU im. M. P. Drahomanova, 2003. — 96 s.

A. A. Сокирко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УДК: 930.253:75.051(477)«1920/1930»

**ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА
ЩОДО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА УСРР
(1920-ті — початок 1930-х рр.)**

A. Sokyрко

Kyiv National Taras Shevchenko University

***The Party and State Politics in the Field
of Fine Arts in USSR (1920's — the Early 1930's)***

У статті проаналізовано еволюцію політики більшовиків щодо образотворчого мистецтва 1920-х — початку 1930-х рр.

Ключові слова: культура, образотворче мистецтво, більшовики, ідеологія.

The article analyzes the evolution of the Bolshevik politics in the field of fine arts, from demonstrative non-interference in the creative process in the 1920's to direct guidance of the party in the the artistic life in the early 1930's.

Bolshevik Party used the fine art primarily as a means of propaganda, communist ideology and policy implementation tools in forming of «new» Soviet man. Declared in 1920's the desire to create a new culture, a variety of art forms and trends, demonstrative non-interference of the power in the creative process, at the beginning of 1930's was replaced by a direct party guidance of the artistic life and work of artists. Government order to the artists finally resulted in the elimination of Art Associations in 1932 and combining them into Orgburo Union of Soviet Artists of Ukraine. The only creative method — socialist realism, designated by CPSU(b) put an end of the versatility of the Ukrainian art.

Keywords: culture, visual arts, the Bolsheviks, ideology.

В статтє проанализирована еволюция политики большевиков в области изобразительного искусства от показательного невмешательства в творческий процесс в 1920-х гг. до прямого партийного руководства художественной жизнью в начале 1930-х гг.

Ключевые слова: культура, изобразительное искусство, большевики. идеология.

Встановлення більшовицької влади в Україні вплинуло на всі сфери. «Жити в суспільстві і бути вільним від суспільства неможливо» — відомі слова ідеолога комунізму В. І. Леніна, якими він сформулював політичне завдання радянської влади на десятки років: встановити повний контроль над усім. Для реалізації завдання використовувалися всі засоби: від політичних репресій та економічного тиску аж до використання мови, літератури, театру як інструментів впливу на свідомість. У 1920-х рр. українське мистецтво переживало піднесення. Для більшовиків одним зі стратегічних завдань стало опанування національним рухом, національною формою й насадження соціалістичного змісту. Суттєві зміни відбулися в літературі та мистецтві, котрим нова влада приділяла особливу увагу як засобам агітації та пропаганди. Особливо складні процеси відбувалися в українському мистецтві, могутній поштовх до розвитку якого дала Українська революція.

В листопаді 1905 р. в більшовицькій газеті «Новая жизнь» було опубліковано статтю В. І. Леніна «Партійна організація і партійна література», якою автор заклав основи культурницької політики майбутньої владної партії. Образотворче мистецтво більшовицький ідеолог сприймав як інструмент впливу на маси та як елемент нової соціалістичної культури.

Здобувши владу, В. І. Ленін спробував реалізувати ідею творення нової культури й активного політичного використання мистецтва. Навесні 1918 р. в розмові з А. В. Луначарським він озвучив план монументальної пропаганди. Надаючи неймовірно великого значення агітаційно-пропагандистській ролі мистецтва, більшовицький ідеолог запропонував «прикрасити радянські міста пам'ятниками, барельєфами та меморіальними дошками, які пропагували б ідеї соціалізму, нагадували про героїчні подвиги трудящих в їх боротьбі проти пригнобчувачів, написами, які прославляли б справи великих людей минулого й теперішнього, та лозунгами» [5, с. 8–59]. Ленінський план монументальної пропаганди став визначальним для подальшого розвитку радянського мистецтва.

Великого поширення з часів громадянської війни набув політичний плакат, який став інструментом комуністичної партії в агітації та пропаганді [5, с. 64]. Появу політичного плакату тісно пов'язували з визвольним рухом робітничого класу.

Ще на початку 1920-х рр. розпочалася дискусія про мистецькі методи становлення нової культури. Літературний критик І. Кулик у журналі «Шляхи мистецтва» писав: «Установи для справ мистецтва в Радянських республіках додержуються одного дуже раціонального, ми сказали б — мудрого погляду: повне рівноправ'я й права громадянства всім течіям і напрямкам у мистецтві; хай пролетаріят, хай маса сама зробить свій вибір, спиниться на якій-небудь течії, обере її, як форму пролетарського мистецтва; пролетаріят не потребує няньок і опікунів...» [7, с. 30]. Проте: «...зайвим і навіть шкідливим, реакційним анархізмом є реалізм під час комуністичної революції» [7, с. 30], — наголошував автор 1921 р. Водночас авангардистські напрями оцінювалися суперечливо: «Футуризм має дещо від революції і від сучасної доби. Він має в собі ударність. Він відбиває на собі теми життя, а се одна з необхідних прикмет мистецтва. В сьому відношенні він має перевагу перед реалізмом» [7, с. 31]. Але автор статті зробив висновок, що «революційний» футуризм — це анархізм у мистецтві, тож претендувати на передові позиції в умовах культурної революції він не може [7, с. 32]. А от імпресіонізм викликав схвалення: «Не вважаючи на певну нервозність (нервозна й сама революція), в імпресіонізмі є, безперечно, означені традиції, ритмічність, систематичність. Бо се вже не анархізм. Се соціалізм у мистецтві. Іменно імпресіонізм, власне психологічний імпресіонізм має всі права, всі данні на те, щоб стати одинокою формою виявлення творчих досягань Великого Господаря Життя — пролетаріату» [7, с. 34].

В першій половині 1920-х рр. різні мистецькі напрями конкурували в прагненні творити нову радянську культуру, і формально влада в цю боротьбу не втручалася. Лише вустами літературних критиків, таких, як І. Кулик, формулювалися вимоги до нової літератури та мистецтва.

У 1920-ті рр. розпочалося формування нової радянської свідомості, яка базувалась на приматі колективного над індивідуальним. Виникли мистецькі об'єднання АРМУ, АХЧУ, ОСМУ, ОММУ, літературні організації — «Гарт», ВУСПП, «Плуг» та ін. Вони в ході бурхливих дебатів заявляли про прагнення втілювати культурницьку політику партії, творити «нову» пролетарську культуру з гатунком «найпередовіша», «найпрогресивніша» [12, с. 4].

Керував мистецтвом Народний комісаріат освіти УСРР, в складі якого був Всеукраїнський відділ мистецтв, а при ньому діяла низка комітетів, зокрема Всеукраїнський комітет образотворчих мистецтв і Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМИС). Їхню роботу координувала Рада мистецтв, яка мала ідейно спрямовувати все художнє життя республіки. Завданнями Народного комісаріату освіти УСРР стали:

- 1) пропаганда мистецтва;

2) пропаганда мистецтвом, тобто пропаганда засобами мистецтва ідей комунізму і соціальної революції [3];

3) залучення широких мас пролетаріату до творчості;

4) використання корисних для пролетаріату знавців і технік мистецтва минулого, через суворий контроль державних та пролетарських політико-просвітніх органів [10].

Нову мистецьку політику мали реалізовувати органи державної влади та творчі об'єднання.

Першою централізованою організацією митців у радянській державі став Пролеткульт (Пролетарські культурно-просвітницькі організації), який діяв упродовж 1917–1932 р. і мав на меті поширювати наукові знання та розвивати художні здібності серед робітників і селян [6]. Перші організації Пролеткульту виникли в Україні ще 1918 р. Наприкінці 1922 р. відбулося об'єднання у всеукраїнську організацію. Мережа Пролеткульту — Київ, Харків, Одеса, Миколаїв, Катеринослав, Полтава, Чернігів, Кременчук та інші міста. В радянській мистецтвознавчій літературі з 1950-х рр. критикували пролеткультівські організації, як такі, що відкидали всю культуру минулого і проголосили гасло створення особливої пролетарської культури лише силами індустріального пролетаріату, «лабораторним» шляхом. Організація декларувала, що разом із профспілками та політпросвітами безпосередньо отримує ідеологічне керівництво з боку відповідних партійних структур [9, с. 400]. Разом з тим, лідери Пролеткульту обстоювали теорію «незалежності культури від політики», чим викликали невдоволення партійних керівників. В листі ЦК РКП(б) «Про Пролеткульти», схваленому й опублікованому в газеті «Правда» 1 грудня 1920 р. з ініціативи В. І. Леніна, виявлялося різко негативне ставлення партії до формалістичних перекинь у мистецтві. Під виглядом «пролетарської культури», вказувалося в ньому, робітникам прищеплювали безглузді, зіпсовані смаки. Натомість активне залучення робітників до творення нової культури отримало в пресі схвальні відгуки. Так, 1923 р. в газеті «Література, наука, мистецтво», додатку до «Вістей ВУЦВК», давалася загалом позитивна оцінка Пролеткульту як організації, яка за допомогою виробничих майстерень сприяє розвитку літератури, образотворчого й театрального мистецтва, а також розширенню своєї мережі по Україні [14]. Пролеткульт відіграв важливу роль у становленні більшовицької мистецької політики, однак виконати стратегічні завдання зі створення нової культури ця організація не зуміла.

РКП(б) визначала напрямки розвитку радянської літератури та мистецтва. На XIII з'їзді 1924 р. вона ухвалила спеціальну резолюцію з художньої літератури, в якій розвивалися основні принципи В. І. Леніна. 1925 р. було затверджено резолюцію ЦК РКП(б) «Про політику партії в галузі художньої літера-

тури». Одним із головних положень цих документів був заклик до творення літератури й мистецтва масових, народних, зрозумілих мільйонам трудящих. У резолюції ЦК РКП(б) підкреслювалось, що СРСР активно проводить культурну революцію, яка є передумовою подальшого руху до комуністичного суспільства. Наголошувалось, що класова боротьба триває, проте змінила форму, і тепер на перший план висувається «мирно-організаторська робота». Це стосувалося й літературно-мистецького фронту. В документі письменники поділялися на пролетарських та «попутчиків». Першим партія збиралася сприяти в завоюванні гегемонії в літературі, до других закликала ставитися тактовно, розрізняючи тих, що можуть перейти на бік комуністичної ідеології, та «антиреволюційні елементи», які необхідно відсіювати. Також у резолюції підкреслювалось, що керівництво країни ще не визначилося із основним творчим методом, тому сприятиме вільному змагання різних творчих угруповань [12, с. 259–264]. Фактично, партія висловила за «вільні» змагання в літературі та мистецтві. Важлива роль відводилася критиці. Вже через рік червневий пленум ЦК КП(б)У (1926 р.) розцінив творчість неокласиків як реакційну. Це стосувалося й інших, хто виступав за виведення України «на широкі простори світової культури» [1, с. 119]. Зміст партійних резолюцій дає можливість простежити поступове зростання тиску на творчу інтелігенцію.

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Політика партії в справі української художньої літератури» від 15 травня 1927 р. ставила нові завдання: створити сприятливі умови для пролетарської української художньої літератури, спрямовувати письменників на виконання вимог часу, виявляти нові літературні сили в лавах робітників. Також Політбюро зобов'язувало парторганізації республіки сприяти творчій праці представників «червоного» письменництва та їхніх організацій [1, с. 119]. Фактично, йшлося про остаточний відступ від курсу, який забезпечував поліфонію мистецького життя в першій половині 1920-х рр.

На зустрічі з українськими письменниками 12 лютого 1929 р. Генеральний секретар ЦК ВКП(б) Й. В. Сталін порушив питання долі національних культур. Він зазначив, що більшовики проводять політику максимального розвитку національної культури заради того, щоб вона вичерпала себе повністю, щоб потім було створено базу для соціалістичної культури, міжнародної не лише за змістом, але й за формою [4, с. 102]. Й. В. Стаін висловився за те, що не можна вимагати від літератора, щоб він був комуністом, так само як вимагати від літератури, аби вона була лише партійною. «Вимагати, аби белетристична література та автор проводили партійну точку зору, — тоді всіх партійних треба виганяти. Правда це чи ні?» [4, с. 105–106], — звертався Й. Сталін. Далі він наводив приклади письменників, які не були комуністами, та їхні твори мали велике революційне й виховне значення, адже на прикладі їх героїв можна зробити висновки, який спосіб життя не слід вести ра-

дянській людині. Проте такі заяви Генерального секретаря ЦК ВКП(б) не завадили розпочати вирішальний наступ на «культурному фронті» й визначити єдиний творчий метод для літераторів і митців.

За десятиріччя суттєвих змін у мистецтві не відбулося. На початку 1930-х рр. у мистецьких журналах висувалася вимога перебудувати всю масову комуністичну освітню роботу відповідно до останніх рішень партії й уряду, політизувати її, пристосувати до виробничо-технічного озброєння робітничих і колгоспних мас, до активізації їхньої участі в будівництві соціалізму, чергових господарчо-політичних кампаній; перебудувати керівництво та зміст мистецької роботи; поставити всі мистецькі заклади на службу соціалістичному будівництву [8].

Корінний перелом у художньому житті країни відбувся після постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. «Про перебудову літературно-художніх організацій». У ній давалася характеристика стану радянської літератури та мистецтва, визначалися напрями подальшого розвитку. За партійною оцінкою, рамки літературно-художніх організацій у той період уже стримували розмах художньої творчості, відволікали увагу письменників і художників на групові роботи, відштовхували так званих «попутчиків» від спільного творення соціалістичної культури. Саме ці обставини, як відзначалося в постанові, й несли небезпеку перетворення організацій «із засобу найбільшої мобілізації радянських письменників та художників навколо задач соціалістичного будівництва в засіб культивування колової замкнутості, відриву від політичних задач сучасності, від значних груп письменників та художників, які співчують соціалістичному будівництву» [5, с. 107]. Відповідно до постанови, соціалістичний реалізм визначався єдиним творчим методом радянського мистецтва, який мав згуртувати всі мистецькі сили навколо основних завдань культурного будівництва [2, с. 22]. Влада повністю брала під контроль раніше формально незалежні мистецькі об'єднання.

Генеральний секретар УНР 18 грудня 1917 р. санкціонував створення вільної Української академії мистецтва, що стало логічним і необхідним, за браком художніх шкіл, кроком для подальшого розвитку української культури. На думку художника Олександра Богомазова, тільки створення вищої художньої школи в Києві, вільної від академічної рутини та плазування перед авторитетами, могло по-справжньому сприяти розквіту українського мистецтва в контексті європейських художніх течій. Думка митця про значення місцевих навчальних закладів у розвитку мистецтва виявилась повністю виправданою, оскільки твори художників із різних регіонів України цілком відрізняються один від одного, а цілісний ансамбль українських художніх шкіл стає особливим явищем у мистецтві Східної Європи [11, с. 18]. Академія пройшла становлення в роки Української революції та довго не піддавалася біль-

шовицькому тиску, спрямованому на формування нового радянського мистецтва. 1922 р. академію перейменували в Інститут пластичних мистецтв, а з 1924 р. після об'єднання з Українським архітектурним інститутом закріпилася назва Київського художнього інституту. З діяльністю творчого вишу пов'язана велика кількість митців, різних за поглядами й творчими напрямками. Академічний модерн, постімпресіонізм, сецесіонізм та експресіонізм репрезентували Федір і Василь Кричевські, Георгій Нарбут, Олександр Мурашко, Микола Бурачек, Абрам Маневич, Михайло Бойчук та ін. [11, с. 18].

Отже, більшовицька партія ставилася до образотворчого мистецтва передусім як до засобу пропаганди, комуністичної ідеології та інструменту реалізації політики формування «нової» радянської людини. Задеклароване в 1920-х рр. прагнення творити нову культуру, різноманітність мистецьких форм і напрямів, показове невтручання влади в творчий процес з початку 1930-х рр. змінилося на пряме партійне керівництво мистецьким життям і діяльністю художників. Державне замовлення художникам, через яке сперечалися митці різних угруповань, у результаті призвело до ліквідації мистецьких об'єднань 1932 р. та об'єднання їх в Оргбюро Спілки радянських художників України. Визначений ВКП(б) єдиний творчий метод — соціалістичний реалізм, покінчив з українським мистецьким багатогранням.

1. Автушенко І. Вплив комуністичного тоталітарного режиму на культурний розвиток України (1920 — перша половина 1930-х рр.) / І. Автушенко // Етнічна історія народів Європи, 2000. — Вип. 5. — С. 118–122.

2. Афанасьєв В. А. Український радянський живопис / Афанасьєв В. А. — К. : Видво Академії наук УРСР, 1962. — 63 с.

3. Завдання радянської художньої політики // Шляхи мистецтва. — Харків, 1921. — № 2. — С. 89.

4. Из направленной стенограммы выступления И. В. Сталина на встрече с украинскими литераторами // Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) — ВКП(б), ВЧК — ОГПУ — НКВД о культурной политике. 1917–1953. Под ред. А. Н. Яковлева. Сост. А. Н. Артизов, О. В. Наумов. — М. : Демократия, 1999. — С. 102–107.

5. Искусство Советской Украины: очерки: живопись, скульптура, графика / В. В. Курильцева, Н. В. Яворская; Акад. художеств СССР, Ин-т теории и истории изобраз. искусств. — М. : Искусство, 1957. — 299 с.

6. Із повідомлення Бюро української преси про утворення Пролеткульту (8 травня 1919 р.) // Культурне будівництво в Українській РСР 1917–1927. Збірник документів і матеріалів. — К. : Наукова думка, 1979. — С. 109.

7. Кулик І. Реалізм, футуризм, імпресіонізм / І. Кулик // Шляхи мистецтва. — Х., 1921. — № 1. — С. 30–34.

8. Полянський. Перед новими завданнями / Полянський // Радянське мистецтво. — К., 1931. — № 13–14. — С. 25.

9. Пояснювальна записка Всеукраїнського Пролеткульту до кошторису на 1925/26 р. про форми, методи і завдання Пролеткульту // Культурне будівництво в Українській РСР 1917–1927. Збірник документів і матеріалів. — К. : Наукова думка, 1979. — С. 400–403.

10. Пролеткультура і художня виставка у Харкові // Шляхи мистецтва. — Харків, 1921. — № 1. — С. 62.
11. Реалізм та соціальний реалізм в українському живопису радянського часу: Історія. Колекція. Експеримент. — К. : LKMaker, 1998. — 319 с.
12. Скрипник М. Про політику партії в галузі художньої літератури (Резолюція ЦК ВКП(б) від 18 червня 1925 року) / М. Скрипник // Скрипник М. Статті й промови / Скрипник М. — Х. : Держвидав України, 1930. — Т. V. — С. 259–264.
13. Український живопис XX — початку XXI ст. з колекції Національного художнього музею України: альбом / Упорядкув. Ю. Литвиненць; ред. О. Климчук; авт. ст. О. Федорук, І. Возіанова. — Хмельницький : Галерея, 2004. — 302 с.
14. Яблоков. Всеукраїнський Пролеткульт / Яблоков // Література, наука, мистецтво. — 7 листопада 1923. — № 5. — С. 4.
1. Avtushenko I. Vplyv komunistychnoho totalitarnoho rezhymu na kul'turnyy rozvytok Ukrainy (1920 — persha polovyna 1930-kh rr.) / I. Avtushenko // Etnichna istoriya narodiv Yevropy, 2000. — Vyp. 5. — S. 118–122.
2. Afanas'yev V. A. Ukrainyns'kyi radyans'kyi zhyvopys / Afanas'yev V. A. — K. : Vydvo Akademiyi nauk URSR, 1962. — 63 s.
3. Zavdannya radyans'koyi khudozhn'oyi polityky // Shlyakhy mystetstva. — Kharkiv, 1921. — # 2. — S. 89.
4. Iz nepravlenoj stenogrammy vystupleniya I. V. Stalina na vstreche s ukrainskimi literatorami // Vlast' i hudozhestvennaya intelligenciya. Dokumenty CK RKP(b) — VKP (b), VCHK — OGPU — NKVD o kul'turnoj politike. 1917–1953. Pod red. A. N. Yakovleva. Cost. A. N. Artizov, O. V. Naumov. — M. : Demokratiya, 1999. — S. 102–107.
5. Iskusstvo Sovetskoj Ukrainy: ocherki: zhivopis', skulptura, grafika / V. V. Kuril'ceva, N. V. Yavorskaya; Akad. hudozhestv SSSR, In-t teorii i istorii izobraz. iskusstv. — M. : Iskusstvo, 1957. — 299 s.
6. Iz povidomlennya Byuro ukayins'koyi presy pro utvorennnya Proletkul'tu (8 travnya 1919 r.) // Kul'turne budivnytstvo v Ukrainyns'kiy RSR 1917–1927. Zbirnyk dokumentiv i materialiv. — K. : Naukova dumka, 1979. — S. 109.
7. Kulyk I. Realizm, futurizm, impresionizm / I. Kulyk // Shlyakhy mystetstva. — Kh., 1921. — # 1. — S. 30–34.
8. Polyans'kyi. Pered novymy zavdannamy / Polyans'kyi // Radyans'ke mystetstvo. — K., 1931. — # 13–14. — S. 25.
9. Poyasnyval'na zapyska Vseukrayins'koho Proletkul'tu do koshtorysu na 1925/26 r. pro formy, metody i zavdannya Proletkul'tu // Kul'turne budivnytstvo v Ukrainyns'kiy RSR 1917–1927. Zbirnyk dokumentiv i materialiv. — K. : Naukova dumka, 1979. — S. 400–403.
10. Proletkul'tura i khudozhnya vystavka u Kharkovi // Shlyakhy mystetstva. — Kharkiv, 1921. — # 1. — S. 62.
11. Realizm ta sotsial'nyy realizm v ukayins'komu zhyvopysu radyans'koho chasu: Istoriya. Kolektsiya. Eksperyment. — K. : LKMaker, 1998. — 319 s.
12. Skrypnyk M. Pro polityku partiyi v haluzi khudozhn'oyi literatury (Rezolyutsiya TsK VKP(b) vid 18 chervnya 1925 roku) / M. Skrypnyk // Skrypnyk M. Statti y promovy / Skrypnyk M. — Kh. : Derzhvydav Ukrainy, 1930. — T. V. — S. 259–264.
13. Ukrainyns'kyi zhyvopys XX — pochatku XXI st. z kolektsiyi Natsional'noho khudozhn'oho muzeyu Ukrainy: al'bom / Uporyadkuv. Yu. Lytvynets'; red. O. Klymchuk; avt. st. O. Fedoruk, I. Vozyanova. — Khmel'nyts'kyi : Halereya, 2004. — 302 s.
14. Yablokov. Vseukrayins'kyi Proletkul't / Yablokov // Literatura, nauka, mystetstvo. — 7 lystopada 1923. — # 5. — S. 4.